

K NIEKTORÝM ASPEKTOM ZMYSLOVÝCH FORIEM ODRAZU.

ETELA FARKAŠOVÁ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FF UK, Bratislava

FARKAŠOVÁ, E.: On Some Aspects of Sensual Forms of Reflection. *Filozofia* 38, 1983, №. 6, p. 697.

It is necessary to study perceptual processes in their genetical-functional dependence on material-objective activity. The forming of sensori-motor information as a base for creation of full-value sense-perception does not proceed in isolation. In the reproductive cycle of human knowing it is always mediated by rational cognition and practice, owing to which it assumes objective and conceptual character. Also the interpretation of this base by means of „perceptual hypotheses“ is always conditioned socially-historically. The adequate understanding of sensual reflection, its place and role in the whole reproductive cycle of cognition is possible only if we regard cognition — in the unity of all its components — as social activity of spiritual character which is derived from social practice.

Poznanie ako reprodukcia skutočnosti v obraznej, ideálnej podobe, ako produkcia ideí, predstáv, vedomia, sa pôvodne zrodilo a rozvíjalo vnútri materiálnej produkcie ako jej bezprostredný moment a zároveň ako jej funkcia. „Produkcia ideí, predstáv, vedomia sa spočiatku bezprostredne prelína s materiálnou činnosťou a s materiálnym stykom ľudí“ (1,1. zv., s. 24) až neskôr sa poznanie relatívne osamostatňuje. Mimo spoločenskej materiálno-predmetnej činnosti poznanie nemohlo vzniknúť, ľudský obraz skutočnosti sa rodí a formuje v priebehu historického vývoja reálnych vzťahov jednak poznávajúcich subjektov k objektom, jednak poznávajúcich (a konajúcich) subjektov vzájomne medzi sebou.

Myšlienky o vzájomnej spätosti foriem odrazu a foriem praktickej činnosti patria k jadru marxistickej teórie poznania, zmyslový obraz objektu (podobne ako aj myšlienkový) tu teda chápeme nielen ako verný odraz objektu, ale zároveň aj ako odraz praktickej činnosti subjektu s daným objektom; ako produkt spoločenskej činnosti človeka, jeho cieľavedomého pôsobenia na objektívne jestvujúcu skutočnosť, ktorá sa odráža ľudským vedomím. V každom poznávacom obraze je zahrnutá aj určitá forma (aktuálne prebiehajúcej v minulosti a prítomnosti alebo potenciálne v budúcnosti) ľudskej činnosti. Odraz môže byť iba prakticky zameraným odrazom objektívneho sveta, v dôsledku čoho aj myslenie nie je iba „kopírovanie vecí v akýchsi materiálnych formách, ani tvorba vecí-dvojníka, ale forma ľudskej činnosti, ktorá je určovaná vlastnosťami a zákonitostami vecí v ich vlastnom vývine“. (2, s. 140) Pochopenie skutočnej podstaty odrážaných procesov dáva kľúč i k pochopeniu aktivity subjektu poznania, umožňuje prekonať jednostranné chápanie zmyslových foriem odrazu len ako „funkcie zvláštnym spôsobom organizovanej hmoty“ (pozri napr. 3). Zmyslový odraz nemožno

vysvetliť len na základe fyziológie (skúmaním receptorov a vyššej nervovej sústavy), ale predovšetkým na základe spätosti zmyslového odrazu so subjektívnou činnosťou spoločenského človeka (a to najmä materiálno-predmetnej činnosti).

Vychádzajúc z tézy o genetickej a funkčnej spätosti a závislosti medzi poznaním a praktickou činnosťou, by sme v tomto príspevku chceli sústrediť pozornosť na tie aspekty zmyslových foriem odrazu, ktoré zovšeobecnením výsledkov špeciálnych vedných oblastí osvetľujú z novších zorných uhlov zložitý charakter týchto foriem odrazu. Základný prevrat vo vysvetľovaní pojmu zmyslovosti, ako je známe, uskutočnila marxistická filozofia tým, že ho prebudovala z tradičnej podoby vytvorenej starým mechanickým materializmom do radikálne novej podoby, prehĺbila ho od zmyslového nazerania až do zmyslovosti — ako zmyslovo ľudskej predmetnej činnosti — praxe. „Hlavným nedostatkom každého doterajšieho materializmu (vrátane feuerbachovského) je, že sa predmet, skutočnosť, zmyslovosť chápe len vo forme objektu čiže nazerania, nie však ako ľudská zmyslová činnosť, prax; nie subjektívne.“ (4, s. 342).

Marxova myšlienka vyjadrená v Tézach o Feuerbachovi vystupuje ako istá osnova analýzy úvodného problému, ktorý sme si nastolili a ktorý smeruje k precizácii určenia zmyslového odrazu ako elementárneho a bezprostredného. Pojem bezprostrednosti a elementárnosti slúži ako jedno z kritérií pri vymedzení zmyslového poznania, je prejavom úsilia oddiferencovať túto prvotnú formu (v rámci poznania) kontaktu človeka s objektívnou realitou od historicky vyvinutejších, zložitejších, a teda nepochybne i sprostredkovanejších foriem poznania. Domnievame sa však, že táto „bezprostrednosť“, jednoduchosť je absolútna len v určitých hraniciach, a po ich prekročení sa stáva relatívnou. Z hľadiska štruktúrnej analýzy je síce možné vymedziť pocity ako elementárnu formu odrazu (nevlastniacu štruktúru a neschopnú odrážať štruktúru vonkajších objektov), no už z hľadiska fyziológie, biológie, či biofyziky ich za také nemožno pokladať. Proti tvrdeniam o elementárnosti pocitov vystupujú v súčasnosti viacerí autori, podľa ktorých „pocit nie je absolútne jednoduchým“ (5, s. 108), „pocity človeka ako forma poznania, nech berieme už aj ich najelementárnejšie typy, sú zložitými výtvormi“. (6, s. 23) Pravdivý Leninov výrok o pocitoch ako o prvotných a jediných vstupných bránach poznania, nemožno podľa nás zamieňať s chápaním bezprostrednosti zmyslového odrazu ako jeho absolútnej jednoduchosti a nepodmienenosti. Je zrejmé, že otázka charakteru zmyslového poznania má podstatný význam pre teóriu poznania, a je podľa Lenina „otázkou dôvery človeka k údajom jeho zmyslových orgánov, otázkou prameňa nášho poznania“. (7, zv. 14., s. 114); zmysly sú primárnym dodávateľom informácií o vonkajšom svete, a pochybovať o objektívnom charaktere ich obsahu by znamenalo vzdať sa dialekticko-materialistických pozícií a upadnúť do agnosticizmu.

V záujme adekvátneho riešenia problému bude zrejme treba skúmať zmyslové formy odrazu nie v izolácii a uzavretosti do seba, ale v ich nadväznosti na racionálne formy poznania a praxe. Ľudské poznanie sa pohybuje „od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi“. [7, 8. zv., s. 179]. Použitím schémy $Z - R - P$ (Z = zmyslové nazeranie, R = abstraktné, pojmové myslenie a P = prax), môžeme vyjadriť Leninovu myšlienku o nadväznosti cyklu poznania (ide o predvedecké poznanie) a cyklu praxe. Reprodukčné cykly poznania (duchovnej produkcie) a reprodukčné cykly praxe (materiálnej produkcie) do seba organicky zapadajú a vzájomne sa sprostredkujú. Môžu sa realizovať dvojako: v podobe jednoduchej a v podobe rozšírenej reprodukcie, v prvom prípade sa oba cykly uzatvárajú, vracajú do pôvodného východiska, v druhom sa otvárajú, nevracajú sa k pôvodnému východisku, ale opakujú ho na vyššej úrovni.

Z hľadiska vytýčeného problému je podstatné to, že zmyslové nazeranie je neustále späté pevnými väzbami s racionálnym poznaním a s praxou, je nimi podmienené a sprostredkované, vďaka čomu získava konceptuálny charakter, a stáva sa predmetným poznaním; zmyslové poznanie je zdokonaľované racionálnym poznaním vyjadreným v jazyku, ľudské zmysly sa, povedané Marxovými slovami stávajú „teoretikmi“, stávajú sa schopnými prenikať od vonkajšieho k vnútornému, od jednotlivého k všeobecnému, od náhodného a javového k nevyhnutnému a podstatnému. V reprodukčnom cykle si zmyslové a racionálne vymieňajú miesto, zmyslové nazeranie nie je iba predpokladom racionálneho poznania, ale aj jeho výsledkom. Ľudské zmyslové poznanie, v ktorom by sa nezúčastňovalo racionálne, ani nemôže existovať, „v procese živého nazerania sa vždy realizuje rozumové spracovanie zmyslových vnemov na základe tej pojmovej výzbroje a tých logických foriem, ktoré sa uskladňujú vo vedomí buď ako výsledok predchádzajúcej praxe, buď predchádzajúceho učenia a jazykovej fixácie“. (8, s. 94—95). Podľa nášho názoru aj v prípade vnímania takého objektu, ktorý sme doposiaľ jazykovo nefixovali a pre ktorý z akýchkoľvek dôvodov (pre jeho novosť, neobvyklosť) nevieme nájsť správne pomenovanie, sú získané zmyslové údaje sprostredkované analogickou predchádzajúcou skúsenosťou zmyslového nazerania. Vyvinuté ľudské zmyslové nazeranie treba vždy teda chápať v podmienenosti a sprostredkovanosti racionálnym poznaním, praxou a jeho vlastnou históriou. „Zmyslové nazeranie spoločenského, prakticky konajúceho subjektu nie je už len darom prírody, ale aj produktom ľudskej histórie, spoločenského vývoja“. (9, s. 66) Súhlasne s tým aj o zmysloch-orgánoch zmyslového nazerania možno povedať, že sú „dielom celých doterajších svetových dejín“ (1, zv. 1, s. 84), a tak isto aj o celom procese zmyslového nazerania možno konštatovať, že nie je iba výsledkom biologickej evolúcie, ale najmä výsledkom sociálnej evolúcie a že je podmienené historickým stupňom rozvoja ľudskej praxe.

Proces utvárania a fungovania zmyslového odrazu je nesmierne zložitý, nevyhnutne predpokladá aktívny vzťah subjektu k odrážaným objektom, „má výberový charakter (je momentom intencionálneho aktu poznávacej činnosti) a zároveň aj konštruktívny charakter (podmienkou jeho formovania je obraz činnosti subjektu, vnútri ktorej sa zobrazovaný objekt pohybuje“. [9, s. 69] Tvorba zmyslového obrazu spočíva okrem iného v prvotnom vyčlenení informačných znakov (príznakov) objektu, v ich rozbere a prieskume; v mnohovrstvejnej aplikácii princípu selekcie (nielen pri výbere objektu, resp. jeho znakov, ale aj pri výbere optimálnej polohy receptora v procese nalaďovania, či korigovania), a tiež pri voľbe „vzoru“ vnímania, ktorým sa zmyslová informácia interpretuje) v abstrakčnej činnosti, v zafixovaní zmyslového odrazu do pamäti, atď.

Už sme uviedli, že zmyslový odraz sa formoval pôvodne vnútri materiálno-predmetnej produkcie a že túto spätosť nikdy celkom nestráca; každé poznanie môže byť iba činným, „prakticky zameraným odrazom objektívnej skutočnosti“. [2, s. 139]. V skrátenej forme opakuje históriu ľudstva aj individuálny vývoj človeka; výskumy súčasnej psychológie potvrdzujú, že v raných štádiách ontogenetického vývoja dieťaťa sa formujú akty vnímania, myslenia a jednaní v organickej jednote, a nie je ich možné ani od seba oddeliť. Neskôr sa síce vnímanie a myslenie v priebehu individuálneho vývoja od seba relatívne osamostatňujú, no väzby medzi nimi nie sú ani potom celkom narušené, modifikuje sa však ich podoba. V tejto súvislosti nie je irelevantný záver, ku ktorému dospela súčasná psychológia pri skúmaní zložitých psychických operácií. Zistilo sa, že povaha väzieb prvkov zúčastnených pri vytváraní týchto operácií sa mení, prechádza kvalitatívnymi zmenami; bez ohľadu na to, či systém vyvinutých psychických funkcií prejavuje alebo neprejavuje svoju zložitú štruktúrovanú povahu, redukcia prvkov, ktoré stáli pri ich utváraní, nie je nikdy úplná; nová je len forma ich fungovania.

Tézu o genetickej a funkčnej spätosti medzi vonkajšou a vnútornou činnosťou [10, s. 35] overujú experimenty viacerých špeciálnych vied zameraných na skúmanie povahy perцепčných procesov, a to do takej miery, že niektorí autori navrhujú používať pojem „perцепčná činnosť“. [11, s. 10] Zmyslové odrážanie nielenže vzniklo a rozvíjalo sa ako organická zložka praktickej činnosti, samo si aj zachováva činnostný charakter, je späté s vypracovaním zložitých motorických návykov a vôľových pohybov, realizuje sa vždy za účasti motoriky, vnútri určitého motorického systému. Možno je pri tom rozlíšiť aspoň tieto základné štádiá: v prvom sa prítomnosť motorického chovania dá dokonca aj vizuálne pozorovať, v druhom nastáva relatívne oslobodenie „od pohybu v názorne danej situácii“, subjekt pracuje len pomocou tzv. „zástupných perцепčných aktov“, ktoré nahrádzajú manipuláciu receptora reálnymi objektami. [11, s. 97]

Percepčné procesy vykazujú najmä v prvej fáze svojho formovania určitú analógiu s materiálno-predmetnou činnosťou, ktorej sú funkciou a vnútorným momentom. Najmarkantnejšie sa to prejavuje pri zrakovom vnímaní, kde sa oko pohybuje po obrysoch predmetu, napodobňujúc pohyb ruky, „obkresľuje“ kontúry odrážaného objektu a práve tieto motorické prvky (pohyb periférnych oblastí analyzátorov) sú jedným z faktorov, ktoré zabezpečujú vytváranie adekvátneho obrazu. Experimentálne sa zistilo, že aj pre rečový orgán je nevyhnutná „artikulačná nápodoba“, pre sluch zasa „skrytá aktivita hlasového ústroja“. (10, s. 45) Analógia — hoci nie až tak výrazne — sa zachováva aj pri ostatných receptoroch, dokonca aj pri dištančných, ktoré nie sú v priamom kontakte s objektom. Nezameniteľnú úlohu zohráva pri tvorbe percepčných obrazov hmat-ruka, prostredníctvom jej pohybu diktovaného obrysmi predmetu, sa formuje obsah senzorického „snímku“ predmetu (12, s. 63). Téza o východisku poznania ako o vzájomnom pôsobení subjektu a objektu poznania nadobúda v daných súvislostiach konkrétny obsah. Na vznik odrazu nepostačuje len jednostranné pôsobenie objektu na subjekt, „nevyhnutné je, aby existoval oproti smerujúci proces — činnosť subjektu vo vzťahu k odrážanej skutočnosti. V tomto aktívnom procese sa začína formovanie odrazu, jeho previerka a korekcia.“ (13, s. 48) Kinestetické faktory sa podieľajú na postupnom vytváraní vzťahu izomorfie medzi štruktúrou celostného obrazu objektu vo vedomí človeka a medzi štruktúrou odrážaného objektu. Zohrávajú úlohu „sprostredkovateľa“; vzťah izomorfizmu medzi štruktúrou odrážaného objektu a jeho štruktúrou ideálneho odrazu sa dosahuje pomocou prvotného vzťahu izomorfizmu medzi štruktúrou objektu a štruktúrou senzorických pohybov (a tie sú funkciou a výsledkom praktického pôsobenia na objekt). Senzomotorické faktory teda nielenže vytvárajú optimálne podmienky pre činnosť aferentných systémov, ale sa aj priamo zúčastňujú na formovaní ideálnych obrazov odrážaných objektov. Ovládanie systémov perceptívneho konania, formy, v akých sa realizujú, sú historickým produktom spoločenského vývoja, vývoja foriem ľudskej činnosti, a sú ním podmienené. Pri analýze funkcií senzomotoriky v utváraní obrazov treba však upozorniť na to, že celosťnosť vnemu je podmienená predovšetkým „celosťnosťou zobrazovaného objektu; celosťnosť pohybového aparátu subjektu len pomáha vyjadriť objektívnu celosťnosť predmetu poznania. (9, s. 69).

Zložitosť zmyslových obrazov potvrdzuje i skutočnosť, že výsledný zmyslový obraz nepredstavuje ani vo svojej najelementárnejšej podobe jednorazový akt snímania objektu, ale štatisticky spracovaný (vnútri nervovej sústavy) priemer niekoľkokrát opakovaných odrážaných procesov; veď aj pocity sú výsledkom zložitej činnosti aparátov vnímania. Je napríklad známe, že ľubovoľný zmyslový receptor sa skladá asi zo 100 častí, z ktorých nie všetky sú vždy rovnako aktívne zapojené do procesu vnímania. „Naladením“, „zameraním“ rozumieme pripravenosť

príslušného receptora na prijatie podnetu, ktoré prebieha ako súbor procesov, počas ktorých sa receptor optimálne prispôsobuje k vonkajšiemu podnetu. „Nalaďovanie“ plní aj funkciu akéhosi filtra, a to jednak pri výbere určitých objektov, jednak pri výbere charakteristických vlastností daného objektu, „do psychiky subjektu pôsobiaceho v určitých podmienkach, preniká v danom okamihu z okolitého prostredia a prežíva dostatočne jasne iba to, čo sa nachádza v riečišti jeho aktuálnej zameranosti“. (14, s. 100) V tejto súvislosti hovoríme tiež o tzv. „funkčiónálnej mobilite“ (15, s. 63), ktorá spočíva v schopnosti orgánov zosilniť alebo zoslabiť svoju funkčnú činnosť prostredníctvom včlenenia väčšieho alebo menšieho počtu štruktúrnych elementov daného orgánu do činnosti. Fungovanie mechanizmu „nalaďovania“ je podmienené predovšetkým výsledkami predchádzajúcich odrážaných procesov overovaných v praxi. Nalaďovanie je historickým produktom, a nie je nejakou apriórne danou antropologickou konštantou, ale predstavuje funkciu, predpoklad a v historickom zmysle i výsledok zmyslových odrážaných procesov a sprostredkovane je teda aj funkciou materiálno-predmetnej činnosti, vnútri ktorej tieto procesy prvotne vznikali.

Aktívny nervovo-informačný mechanizmus mozgovej kôry nielenže je schopný nepretržite transformovať štruktúru objektu do ideálneho odrazu vo vedomí, ale aj nepretržite ho opätovne transformovať do zakódovaných informácií diskretných fyziologických elementov, t. j. spätne ho kódovať a prenášať tieto kódy na perifériu. Vďaka tomu sa uskutočňuje porovnávanie, konfrontácia obrazu s originálom a sekundárne nalaďovanie receptorov, korekcia prvotných obrazov. Pavlov nazýva tento mechanizmus mechanizmom „zrovnováženia organizmu s prostredím“ a jeho základ vysvetľuje dialektickým prelínaním elementárnych impulzov s nepretržitým odovzdávaním a transformovaním informácií do celostných obrazov, ktoré sú zase spätne rozoberané do kódov a prenášané na receptory. Zmyslový obraz napriek zdanlivej jednoduchosti je teda výsledkom celého systému postupného opakovania, porovnávania i korigovania prvkov objektu a obrazu až po dosiahnutie izomorfizmu medzi štruktúrou objektu a jeho ideálneho obrazu. Tento proces opakovaných „prieskumných ciest“ okolo objektu má tendenciu akcelerácie, v prvých fázach sa vyčlenia oporné charakteristiky objektu a jednotlivé dielčie prvky sa združujú do istých celkov, vďaka čomu v ďalších porovnávaniach sa odhadzujú nadbytočné informácie a porovnávanie i korekcia trvá len zlomky sekúnd. Tvorba zmyslových obrazov predstavuje istý druh autoregulačného procesu, ktorý je založený na mechanizme spätnej väzby a vyznačuje sa zameranosťou na dosiahnutie zhody s odrážaným objektom. Vo vnímaní prebieha permanentne nielen aktívny proces selekcie a prehľadnocovania vybraných vlastností, či vzťahov z reálnej skutočnosti, ale aj ich permanentná „fixácia v krátkodobých alebo dlhodobých stavoch prijímaných systémov a reprodukcia týchto vlastností v aktoch formovania nových obrazov, v aktoch pozná-

vania a vybavovania objektov.“ [10, s. 53] Sústreďme teraz pozornosť na túto stránku problému.

K tomu, aby vznikol normálny plnohodnotný zmyslový obraz, je potrebné podrobiť východiskovú zmyslovú informáciu určitej transformácii, prepracovať ju naň. Je známe z literatúry, že aj keď je zmyslový obraz vytvorený na báze zmyslami získaného a nimi spracovaného materiálu, je nevyhnutné odlišovať túto bázu (nervovo-fyziologický mechanizmus) od samotného poznávacieho obrazu. V poznávacom obraze je daný obsah objektu, nie nervového substrátu, „predmetný obsah obrazu vnímania nie je v jednoznačnom vzťahu ku senzorickej informácii, v čomsi je chudobnejší ako táto informácia a v čomsi značne bohatší“ [16, s. 145], „sietnicový obraz (sietnicový „model“) objektu nie je to isté, čo jeho videný (psychický) obraz.“ [10, s. 45] Tento moment netotožnosti senzorickej informácie so zmyslovým obrazom je veľmi dôležitý, upozorňuje naň i V. A. Lektorskij, s jeho spôsobom vydelenia jedného z kritérií ich odlíšenia však možno podľa nás polemizovať. Nie je azda absolútne pravdivé tvrdenie, že zatiaľ čo poznávací obraz obsahuje „len tú informáciu, ktorá je životne nevyhnutná pre subjekt ako konkrétne individuum i ako predstaviteľa spoločnosti,“ [16, s. 137], nedisponuje senzorický systém schopnosťou vydeliť užitočné signály zo šumu. Nazdávame sa, že už v rovine tvorby senzorickej informácie dochádza k prvotnej regulácii informačného toku (existencia určitých prahov, hraníc), že už tu funguje princíp selekcie, pravda, na nižšej úrovni. Ak pri činnosti zmyslového aparátu (pohyb zmyslového tkaniva) možno hovoriť o elementárnej podobe subjektívnej aktivity (prevažne biologicko-fyziologického charakteru, ktorý však nepostráda ani sociálnu podmienenosť) pri procese premeny senzorickej informácie na skutočný zmyslový obraz, nadobúda táto aktivita novú, predovšetkým sociálne determinovanú a kvalitatívne novú podobu. Nakoľko tie isté senzorické danosti môžu zodpovedať rôznym reálnym objektom, vyžaduje sa od subjektu, aby sa rozhodol pre určitý spôsob interpretácie materiálu sprostredkovaného zmyslovými kanálmi, aby správne identifikoval senzorický materiál. Bolo by však chybou domnievať sa, že oba procesy (proces utvárania senzorickej informácie a proces utvárania plnohodnotného zmyslového obrazu), prebiehajú nezávisle od seba, ako dva izolované procesy, ktoré nasledujú v čase za sebou; v skutočnosti ide o dva neoddeliteľné, vnútorné momenty, ktoré možno z vyvinutého celostného zmyslového obrazu vyčleniť len pomocou abstrakcie. V každom vyvinutom zmyslovom odraze prebiehajúcim za normálnych podmienok, je zmyslový materiál vnímaný predmetne, „zmyslová osnova“ a predmetný obsah sú navzájom prepojené. U osôb chorých, resp. u osôb v experimentálnych podmienkach vyvolávajúcich tzv. inverzné videnie, je zmyslová osnova zbavená predmetného obsahu. Ak však tieto pokusy trvajú dlhšie, u pokusných osôb sa začne tvoriť adaptácia k inverznému

videniu a postupne dochádza k obnoveniu normálneho predmetného obsahu, aj keď je jeho zmyslová osnova inverzná. (10, s. 101)

Schému predvedeckého poznania by sme mohli podľa nášho názoru s ohľadom na vyššie uvedené rozvinúť takto:

$(Z_{\text{inf}} \rightarrow Z_{\text{obr}}) \rightarrow R \rightarrow P$, či v prípade rozšírenej reprodukcie:

$(Z_{\text{inf}} \rightarrow Z_{\text{obr}}) \rightarrow R \rightarrow P \rightarrow (Z'_{\text{inf}} \rightarrow Z'_{\text{obr}}) \dots$,

pričom Z_{inf} = prijímanie a utváranie zmyslovej informácie, zmyslovej osnove a Z_{obr} = utváranie zmyslového obrazu.

Obe vnútorné zložky zmyslového obrazu sú podmienené a sprostredkované jednak racionálnym poznaním, jednak praxou. Nielen pri interpretácii zmyslovej informácie, ale aj pri jej utváraní sa podľa nás podieľa racionálne poznanie a prax, preto je zmyslový odraz (vyvinutý, v normálnych podmienkach) predmetný a má konceptuálny charakter. Nezadájú sa nám preto správne názory, chápujúce predmetnosť zmyslového obrazu len ako výsledok nejakého sekundárneho „napĺňania“ senzorickej informácie predmetným obsahom (pozri napr. 17, s. 77, 78); aj vo svojich východiskách je zmyslový odraz vnútorným, neoddeliteľným momentom reprodukčného cyklu poznania, a ako taký je permanentne sprostredkovaný aj ostatnými momentami tohto cyklu. Takéto predmetné vnímanie by sa nemohlo realizovať, keby zmyslový odraz prebiehal v človeku izolovane od jeho ostatných funkcií a činností, keby ho uskutočňovali len receptory a nie človek ako celostná, prakticky aktívna, spoločenská bytosť. V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že aj sama predmetnosť vnímania nie je nemenná, večná, ale podlieha vývojovým zmenám, je podmienená konkrétnymi spôsobmi interakcie spoločenského subjektu s predmetným svetom. Predmetná zameranosť je *conditio sine qua non* každého ľudského odrazu, čím viac je predmetný svet „vťahovaný“ do sféry ľudskej činnosti, tým bohatším rozvinutejším sa stáva aj predmetný obsah poznávacích obrazov vznikajúcich „vplyvom procesov, s ktorými subjekt vstupuje do praktických kontaktov s predmetným svetom a ktoré sa teda nevyhnutne podriaďujú nezávislým vlastnostiam sveta, jeho väzbám a vzťahom“. (10, s. 65) Zmyslový obraz, ako jedna z foriem ideálnej reprodukcie objektívnej skutočnosti, vzniká len ako moment praktického pôsobenia medzi subjektom a objektom, a je ním determinovaný.

Úzka spätosť poznania s praktickou činnosťou umožňuje subjektu manipulovať so zmyslovým materiálom tak, že vo vedomí zafixovaný, na základe kolektívnej skúsenosti vytvorený a overený „vzor“ daného objektu pôsobí ako navigátor pri selekcii a usporiadaní senzorickej informácie. V pamäti subjektu sa nahromadia viaceré možné transformácie podnetov a subjekt ich zosúlaďuje s prichádzajúcou senzorickou informáciou, či presnejšie, túto hneď prijíma cez filter daných transformácií, „lomí“ ju na tomto filtri-vzore. Všeobecne povedané, každá vonkajšia príčina pôsobí vždy cez vnútorné podmienky. Jednou z týchto príčin v procese zmyslového odrazu je aj pamäťou fixovaný „vzor“ per-

cepcie. Subjekt sa v percepčnom procese rozhoduje podľa princípu najväčšej pravdepodobnosti pre adekvátne priradenie zmyslového materiálu k príslušnému vzoru, schéme, ktorá býva niekedy označovaná aj ako „objekt-hypotéza“. (16, s. 143) S ohľadom na uvedenú skutočnosť možno prehliť aj pohľad na proces korekcie prebiehajúcej prostredníctvom senzomotorických operácií. Každá korekcia, každé nalaďovanie je predmetne zamerané, receptory vyhľadávajú optimálnu polohu vždy vzhľadom k predpokladanému „objektu-hypotéze“ a v zhode, či v nezohode s ním aprobujú svoju percepčnú činnosť.

Aktivita subjektu pri konfrontovaní predpokladaných vzorov, percepčných hypotéz so zmyslovými údajmi nemá však povahu nedeterminovaného účinkovania svojvôle, ani „slobodného“ (v zmysle objektívnej nepodmienenosti), subjektivisticky ladeného rozhodovania, ale je produktom predchádzajúcich prakticko-poznávacích skúseností akumulovaných spoločenským vývojom a osvojených individuálnym subjektom poznania. Opiera sa o výsledky prakticko-predmetnej činnosti s reálnymi objektami, ktoré sú skoncentrované v ideálnej podobe, a je teda aj sama objektívne determinovaná. Subjekt poznania sa učí vzorom, osvojuje si percepčné hypotézy vďaka tomu, že nežije ako izolovaný jedinec, ale ako súčasť spoločnosti a naopak, osvojenie takýchto vzorov, noriem je predpokladom, aby sa z jedinca vyvinul plnohodnotný ľudský subjekt poznania, aby sa naučil myslieť, konať, ľudsky vnímať. Človek sa môže len natoľko ľudsky vzťahovať k svetu, nakoľko si osvojil ľudskou spoločnosťou vytvorené a overené formy činnosti (predmetnej i duchovnej). Podstata vzorov — ako ustálených spôsobov vnímania, má spoločenský charakter, a možno ju odvodiť zo súhrnu spoločenských, reálne jestvujúcich vzťahov, a to z organickej jednoty vzťahov medzi subjektom a objektom poznania, ako aj vzťahov medzi subjektami navzájom. V rámci týchto vzťahov vznikajú vzorové spôsoby vnímania a v priebehu historického vývoja sa aj samy menia a vyvíjajú. Štruktúra týchto fyziologicko-sociálne podmienených výsledkov a zároveň predpokladov historických foriem zmyslového odrážania, týchto spoločenskou skúsenosťou zovšeobecnených noriem vnímania sveta, ktoré sú odvodené od predmetnej manipulácie s reálnymi objektami, je zložitá a rozporuplná; neustále v nej dochádza k napätiu medzi tým, čo už bolo utvorené a skúsenosťou aprobevané, a medzi tým, čo sa práve tvorí. Každým (v princípe) novým aktom odrazu sa táto štruktúra dopĺňa, obohacuje, pretvára, pričom však istá osnova v nej ostáva konštantná; vývoj „vzorov“ vnímania prebieha v jednote a boji kontinuity a diskontinuity.

Problémom utvárania percepčných obrazov sa venuje pozornosť aj v nemarxistickej vede, no tam sa napr. „vzory“ vnímania redukovujú vo svojich východiskách len na duchovnú rovinu, na systém akýchsi bližšie nešpecifikovaných kultúrnych znakov, symbolov, ktorých úlohou je sprostredkovať subjektu vzťah k reálnemu objektu (podrobnejšie o tom v 16). Proces vnímania sa tu vysvetľuje odtrhnuté od materiál-

no-predmetnej spoločenskej činnosti a ohraničuje sa súradnicami individuálneho subjektu. Ide o prístup diametrálne odlišný od toho, ktorý rozpracováva marxisticko-leninská teória poznania a v ktorom je východiskom téza o dialektickej spätosti spoločenskej praktickej činnosti a poznania. Predovšetkým zavedenie kategórie praxe do teórie poznania umožnilo „odstrániť substanciálny protiklad bytia a myslenia predchádzajúcej filozofie, lebo práve prax sa stala jediným spoločným základom tak reálneho života ľudí, ako aj ľudského poznania.“ (18, s. 60) Je zrejmé, že správne vysvetliť aj problém zmyslových foriem poznania a ich miesto a úlohu v celostnom reprodukčnom poznávacom cykle, je možné len za predpokladu, že poznanie (v jednote jeho zložiek, momentov) chápeme ako spoločenskú činnosť duchovnej povahy (prekročenie hraníc poznávajúceho individua) a odvodenú zo spoločenskej materiálno-predmetnej praxe (prekročením hraníc samého poznania).

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Bratislava 1977 — 1979, zv. 1.
2. KOPNIN, P. V.: Dialektika ako logika a teória poznania. Bratislava 1976.
3. ODUJEVA, N. K.: Čuvstvennoje kak stupeň poznanija. In: Problemy naučnogo metoda. Moskva 1964.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy II. Bratislava 1971.
5. ORLOV, V. V.: Osobennosti čuvstvennogo poznanija. Učebnyje zapiski LGU 1957, vyp. 13, No. 248.
6. KALŠIN, F. F.: Oščuščenijsa i vospriňatija kak formy poznanijsa. Autoref. dokt. dizert. Moskva 1956.
7. LENIN, V. I.: Spisy. zv. 38. Bratislava 1953 — 1972.
8. BOGDANOV, J. A.: Vseobščaja charakteristika poznavajuščego processa. In: Problemy myšlenijsa v sovremennoj nauke. Moskva 1964.
9. ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava 1980.
10. LEONTĚJEV, A. N.: Činnosť, vedomí, osobnosť. Praha 1978.
11. ZINČENKO, V. P. — VERGILES, N. Ju.: Utvárení vizuálního obrazu. Praha 1975.
12. LEONTĚJEV, A. N.: O materialističesko-refleksnom i subjektivno-idealističeskom ponimaniji psichiki. In: Sovetskaja pedagogika 1952, č. 7.
13. LEONTĚJEV, A. N.: Poňatije oťraženijsa i jego značenijsa dľa psichologii. Voprosy filosofiji 1966, č. 12.
14. UZNADZE, P. N.: Eksperimentaľnyje osnovy psichologii ustanovki. Moskva 1964.
15. SŇJAKIN, P. T. — ESAKOV, A. I.: Voprosy vospriňatija v javleniji fziologičeskoj „nastrojki“ organov čuvstv. Voprosy filosofiji 1963, č. 2.
16. LEKTORSKIJ, V. A.: Subjekt, objekt poznanijsa. Moskva 1980.
17. KORŠUNOV, A. M.: Oťraženijsa, dejatel'nosť, poznanijsa. Moskva 1979.
18. IVANOV, V. P.: Ľudská činnosť, poznanie, umenie. Bratislava 1982.

Этела Фаркашова

Процессы восприятия необходимо исследовать в генетически-функциональной зависимости от материально-предметной деятельности с реальными объектами. Образование чувственно-двигательной информации в качестве базы для возникновения полноценного чувственного образа не происходит изолированно, но в цикле воспроизводства человеческого познания оно тоже всегда опосредовано рациональным познанием и практикой, благодаря чему оно приобретает предметный и концептуальный характер. Интерпретация этой базы при помощи „перцепционных гипотез“ тоже всегда социально-исторически обусловлена. Правильное постижение чувственного отражения, его места и роли в целостном цикле воспроизводства познания возможно лишь тогда, если мы понимаем познание — в единстве всех его составных частей — как общественную деятельность духовного характера, которая выведена из общественной практики.

ZU EINIGEN ASPEKTEN DER SINNESFORMEN DER WIDERSPIEGELUNG

Etela Farkašová

Es ist notwendig Perzeptionsprozesse in genetisch-funktioneller Abhängigkeit von der materiell-gegenständlichen Tätigkeit mit realen Objekten zu untersuchen. Die Herausbildung einer sensomotorischen Information als Grundlage für die Entstehung eines vollwertigen Sinnesbildes verläuft nicht isoliert, sondern erscheint gleichfalls immer im Reproduktionszyklus der menschlichen Erkenntnis vermittelt, wodurch sie einen gegenständlichen und konzeptuellen Charakter bekommt. Auch die Interpretation dieser Grundlage mittels „Perzeptionshypothesen“ erscheint immer sozial-historisch bedingt. Die richtige Auffassung der Sinneswiderspiegelung, ihres Stellenwerts und ihrer Rolle im ganzheitlichen Reproduktionszyklus der Erkenntnis ist nur dann möglich, wenn wir die Erkenntnis in der Einheit aller ihrer Komponenten als soziale Tätigkeit geistiger Natur auffassen, die von ihrer sozialen Praxis her abgeleitet ist.